

הרב אליחי ביטר

בענין הפרת נדרים בשבת

א. הפרת נדר בשבת שלא לצורך שבת

המשנה בסוף מסכת שבת קובעת שמותר לאב ובעל להפר נדרים בשבת.¹ המשנה מתייחסת גם לדין התרת נדרים בשבת, וז"ל:

מפירין נדרים בשבת ונשאלין לנדרים שהן לצורך השבת (פכ"ד מ"ה).

במאמר זה, ננסה להבהיר את אופי והיקף ההיתר להפר נדרים בשבת. פשטם של דברי המשנה מגלה שקיימת הגבלה לגבי התרת נדר בשבת שלא נמצאת לגבי הפרה: התרה מותרת אך ורק במצב שיש בו "צורך שבת". למרות שמשמע מהמשנה שלגבי הפרת נדרים לא קיימת הגבלה כזאת, הגמרא (שם, וכן בנדרים עז). מניחה שרושם זה אינו פשוט כל כך, ודנה בראשית הסוגיא אם גם בהפרה בשבת ההלכה דורשת צורך שבת, וז"ל:

איבעיא להו: הפרה – בין לצורך ובין שלא לצורך; ושאלה – לצורך – אין, שלא לצורך – לא. ומשום הכי קפלגינהו מהרדי – או דילמא: הפרה נמי, לצורך – אין, שלא לצורך – לא (קנז).

למסקנה, הגמרא סוברת שההיתר להפר נדר בשבת שלא לצורך שבת תלוי במחלוקת תנאים בברייתא לגבי אורך פרק הזמן של האפשרות להפרה אחרי שמיעת הנדר. התנאים נחלקו אם האפשרות להפרה נמשכת כ"ד שעות ("מעת לעת") מזמן שמיעת הנדר, או לחלופין, רק עד חשיכה של אותו יום השמיעה. וז"ל הגמרא בנדרים:

תנאי היא: הפרת נדרים כל היום, רבי יוסי ברבי יהודה ור"א בר' שמעון אמרו: מעת לעת; למ"ד כל היום אין, טפי לא, אפילו שלא לצורך השבת מפר; למאן דאמר מעת לעת, לצורך השבת אין, שלא לצורך השבת לא (נדרים עז).

קביעה זו נמצאת כבר בדברי התוספתא בשבת יחד עם הסבר לדבר, וז"ל: מפני מה אמרו נדרי שבת מפירין אותן בשבת שאם חשיכה ולא הפר אינו יכול להפר (פי"ז הכ"ד).

1 עיקר הדין לאסור הפרת נדרים בשבת על מקורותיו מובא בשולחן ערוך ובנושאי הכלים בסוף הלכות שבת (אורח חיים שמא-שמב; כך לדוגמה שם בפרי מגדים ס"ק א). סקירה בסיסית מופיעה באנציקלופדיה תלמודית (כרך י', ערך הפרה, טור קלז).

לפי התוספתא, וכן גם בירושלמי (נדרים פ"י ה"ח), חוסר האפשרות להפר במוצ"ש הוא פרמטר קריטי ליישום ההיתר להפר בשבת.²

המשנה בנדרים (פ"י מ"ח) מביאה להלכה את שיטת רבנן שמפירים רק עד חשיכה, ולכן נקטו כל המפרשים להלכה שמותר להפר כל נדר בשבת, בין לצורך ובין שלא לצורך, וכך פוסק השו"ע.³ כמעט כל הראשונים מסבירים שהסיבה שפוסקים שמותר להפר בשבת גם שלא לצורך שבת היא כיוון שפוסקים כרבנן שהפרת נדרים רק עד חשיכה, כפי שמשמע מדברי התוספתא, הבבלי והירושלמי, ונדון בדבריהם בהמשך.

ב. שיטת הרמב"ם בסוגיא

אחד מהראשונים שנמנע לחלוטין מלהתייחס לגורם לחץ הזמן בהפרה כדי להסביר את היתר ההפרה בשבת, הוא הרמב"ם. כשהרמב"ם פוסק בהלכות נדרים (פ"ג ה"ח) ובהלכות שבת (פכ"ד ה"ו) שהפרה מותרת בין לצורך ובין שלא לצורך בשבת, הוא אינו מזכיר שדין זה נובע מכך שהפרת נדר היא רק עד חשיכה. הדין שההפרה היא עד חשיכה מובא בפרק הקודם בהלכות נדרים (פ"ב הט"ו), וז"ל: "הפרת נדרים כל היום ואינה מעת לעת". מיקום שתי ההלכות (הפרה עד חשיכה והפרה שלא לצורך שבת) בפרקים שונים ללא אזכור קשר ישיר ביניהן (בניגוד לתוספתא, הבבלי והירושלמי), משקף את הבנת הרמב"ם

2 וכן מפרשים רוב הראשונים בדברי הבבלי. כך לדוגמה רש"י על הסוגיא בשבת (קנז. ד"ה איבעיא להו הפרה) כותב: "דגבי הפרה ביום שמעו כתיב ואם לא מיפר האידינא שוב אינו מיפר". בירושלמי בנדרים (פ"י ה"ח) נמצא פירוש דומה לגבי ההבדל בין הפרה להתרה בשבת, וז"ל: "ונשאלין נדרים שהן לצורך השבת הא שלא לצורך השבת לא, זקן שהוא יכול להפר למחר". לאמר, במקרה של זקן [=חכם] שיכול להפר גם למחרת, אין היתר להפר בשבת.

3 עיין אורח חיים סימן שמא סעיף א, יורה דעה סימן רלד סעיף כד. פסק זה הוא כמעט אליבא דכולי עלמא, אבל מכל מקום יש הדים בדברי חז"ל והאמוראים שאפשר לפסוק כשיטת אותו זוג שפסק שההפרה היא מעת לעת. תוספות בשבת (קנז. ד"ה והלכתא מעת לעת) גרסו בגמרא את המילים "והלכתא מעת לעת". ועיין בפסקי תוספות בשבת (תקג) שגם פסקו כך כיוון שאוסרים להפר בשבת במצב שהיה למיפר פנאי להפר אחרי שמיעתו בערב שבת (ולפי שיטת רבנן אפשרות למצב כזה אינה קיימת), וז"ל: "היה לו פנאי להפר בע"ש לא יפר בשבת". גם רבנו חננאל גורס בגמרא בשבת (מו:): שבשבת מפירים רק לצורך שבת, וז"ל: "ומותבינן מהא דתנן מפירין נדרים בשבת לצורך השבת".

ועיין בדברי הרא"ש בהלכותיו בנדרים (פ"י סימן ז, בסוף דבריו) שהפסיקה כשיטת רבנן היא רק החמרה על צד הספק, וז"ל: "ורבינו חננאל ז"ל לא גריס במסכת שבת הלכתא הפרת נדרים מעת לעת וכן הרב אלפסי ז"ל לא גריס ליה ופסיק התם דהפרת נדרים כל היום וראוי להחמיר כמותם".

ששיטת רבנן המתירים להפר עד חשיכה אינה מסבירה מדוע הפרה שלא לצורך שבת מותרת בשבת.⁴

אך דברי הרמב"ם שעניינם במקום זה – עשירים במקום אחר. בהלכות שבת הרמב"ם מנמק מדוע מפירים נדרים בשבת בין לצורך השבת ובין שלא לצורך השבת, וז"ל:

מפליגין ביים הגדול בערב שבת לדבר מצוה ופוסק עמו לשבות ואינו שוכת, ומפירין נדרים בשבת בין לצורך שבת בין שלא לצורך שבת, ונשאלין לחכם על הנדרים שהן לצורך השבת ומתירין אף על פי שהיה להן פנאי להתירן קודם השבת שדברים אלו מצוה הן⁵ (פכ"ד ה"ו).

הרמב"ם קובע שהסיבה שמפירים נדרים בשבת, לצורך ושלא לצורך, היא מפני שההפרה היא מצווה.⁶

4 המטרה המרכזית של ספר משנה תורה היא פסיקת הלכה, ולא בהכרח לתת סיבות לפסקים שבתוכו, וממילא אפשר לטעון שלא ניתן לדייק מהיעדר אזכור סברא בדברי הרמב"ם. אף על פי כן, בנידון דידן יש מקום לדיוק, כיוון שכפי שנראה בסמוך הרמב"ם כן הזכיר נימוק לדין זה בהלכות שבת. אם כן, בוקעת ועולה מתוך דברי הרמב"ם עצמו השאלה מדוע הוא נמנע מלאזכר את נימוק לחץ הזמן שכל כך בולט בספרות חז"ל והראשונים.

5 מעיר בעל שו"ת ציץ אליעזר (ח"ט סימן יח) שהרמב"ם הבין מניסוח המשנה בשבת (פכ"ד מ"ה) שהפרה מותרת בשבת בכל ענין משום שהיא מצווה. וז"ל המשנה, "מפירין נדרים בשבת, ונשאלין לנדרים שהן לצורך השבת. ופוקקין את המאור, ומודדין את המטלית, ומודדין את המקוה...".

הרב ולדנברג טוען שהרמב"ם הבין כי המכנה המשותף היחיד בין הדינים שבמשנה הוא העיסוק במצווה ולכן גם כלל בהלכה זו רשימת מצוות שלכאורה אינן שייכות להדדי. וז"ל: "אבל ראו זה דבר נפלא שגם הרמב"ם בפכ"ד משבת ה"ו כלל וזיווג הדין של מפירין נדרים והדין של אין מפליגין באכסניא של הלכה אחת... הרי בהדיא שהרמב"ם בחדא מחתא מחתינהו הך דמפליגין לצורך מצוה והך דמפירין, וא"כ כשם שבשם הטעם הוא משום עוסק במצוה, כדכותב רבו הרי"ף ה"ג גם בכאן הוא נמי משום מעין הך טעמא... והדברים מאירים, וקוב"ה חדא בפלפולא דאורייתא".

6 מקור דברי הרמב"ם שהתרת נדר היא מצווה הוא כנראה מהגמרא בנדרים (נט). וז"ל הגמרא: "בשלמא קונמות מצוה לאיתשולי עליהן, משום דרבי נתן דאמר רבי נתן כל הנודר כאילו בנה במה והמקיימו כאילו מקטיר עליה". הרמב"ם מצטט גמרא זו בסוף הלכות נדרים (פ"ג הכ"ה), וז"ל: "אמרו חכמים כל הנודר כאילו בנה במה, ואם עבר ונדר מצוה להשאל על נדרו כדי שלא יהא מכשול לפניו". לאור דבריו שהתרת נדר היא מצווה מפני שהיא מסירה מכשולים הלכתיים, אפשר להבין מדוע הוא טוען בהלכות שבת שגם הפרת הנדר היא מצווה.

הרמב"ם בספר המצוות (עשה צה) סובר שהפרת נדרים בהחלט נחשבת כמצווה גם אם נגיד שכל פעולת הפרה בפני עצמה אינה מהווה מעשה מצווה, וז"ל: "והמצווה הצ"ה היא שצונו לדון בהפרת נדרים. כלומר התורה שהורנו לדון בדינין ההם ואין הענין שנתחייב להפר על כל פנים". ועיין בהשגת הרמב"ן על מצוות עשה צו. כנראה סבור הרמב"ם שגם אם מעשה ההפרה אינו פעולה ספציפית של מעשה מצווה, עדיין אפשר לראות בפעולה זאת מעשה עם ערך הלכתי חיובי.

הרמב"ם כולל גם את התרת נדרים ברשימת הדברים המותרים בשבת מפני שהם מצווה. אם כן יש לתמוה מדוע יש חילוק למסקנה בין הפרה והתרה במקרה של נדר שאינו נוגע לצורך שבת. נוסף לכך, כפי שציינו, תמוה שהרמב"ם יתעלם מדברי התוספתא, הבבלי והירושלמי, שטוענים במפורש כי גורם לחץ הזמן, דהיינו הסתלקות האפשרות להפר במוצ"ש לפי רבנן, הוא שמצדיק את היתר ההפרה בשבת.

אפשר להסביר שגם הרמב"ם מתחשב בגורם לחץ הזמן בהיתר להפר בשבת גם כשאין צורך שבת, אבל גורם זה אינו מהווה בסיס ההיתר להפר בשבת במשנת הרמב"ם, אלא מציין את ההבדל בין הפרה להתרה לעניין נדרים שאינם נוגעים לצרכי שבת. למרות שגם הפרה וגם התרה הן מעשי מצווה בשבת גם כשאין צורך שבת, יש מצוות שונות שאיננו עושים בשבת, משום שיש בהן מלאכה או משום שיש בהן פגיעה אחרת ברוח השבת. עצם העובדה שהדבר הוא מצווה אינה מצדיקה את ביצועו בשבת, ולכן הפרת והתרת נדרים מותרות בשבת רק כשיש צורך שבת בדבר או כשהשעה תעבור אם יחכה עד למוצ"ש. גורם לחץ הזמן מסביר מדוע אין מחכים עד מוצ"ש, אבל ללא העובדה שהפרת הנדר מצווה היא, לא היה להיתר להפר בשבת בסיס הלכתי כלל ועיקר. יוצא שלפי הרמב"ם הסיבה שהפרת נדרים מותרת בשבת היא שילוב בין שני גורמים, גורם המצווה וגורם החמצת השעה, וברור שלפי הרמב"ם הגורם הראשון הוא הדומיננטי. לפי הרמב"ם גורם החמצת השעה תופס מקום שולי וטכני בהיתר הפרת נדרים בשבת.

בוקעת ועולה מהבנתנו בדברי הרמב"ם שאלה עקרונית לגבי ההיתר להפר נדרים בשבת: האם נקודת המוצא שלנו בדין הפרת נדרים בשבת היא שההפרה מותרת בהיותה מצווה גם ללא צורך שבת, אבל יש מגבלות טכניות כמו האפשרות לחכות עד למוצ"ש, או לחלופין, נקודת המוצא היא שהפרה בעקרון אסורה בשבת בגלל פגיעה מהותית ברוח השבת (מדין "ודבר דבר"), אלא שההלכה מאפשרת להפר אם יש צרכים מיוחדים ונחוצים. שאלתנו היא בעצם אם חז"ל באו לפטור בעיות טכניות או בעיות עקרוניות בהתירם הפרה בשבת.

אפרירית, אפשר להציע שנקודה זו עומדת בין שיטת הרמב"ם לשיטת שאר הראשונים. משתמע מהרמב"ם שהוא נוקט בגישה הראשונה וקובע מסמרות להלכה שהפרת נדר

נקודה זאת ברורה אף יותר בכותרת הרמב"ם להלכות נדרים, שם המצווה השלישית שמופיעה היא הפרת הנדר. בדפוסים הרגילים של המשנה תורה הניסוח הוא "שיפר הנדר או השבועה", ומשתמע שהרמב"ם מקדם את שיטתו צעד נוסף וטוען שמעשה ההפרה הוא מעשה מצווה קלאסי. אבל עיין במהדורת ש. פרנקל שתיקן את הלשון על פי כתבי יד, וז"ל: "שיפר הנדר או השבועה", ולפי גירסא זו דברי הרמב"ם בכותרת עולים בקנה אחד עם דבריו בספר המצוות.

בשבת אינה פוגעת ישירות ברוחה של השבת, ורק יש בעיה בדבר אם אין שום סיבה שלא לחכות עד למחרת. הרמב"ם מתעלם מגורם לחץ הזמן מכיוון שרצה להדגיש שגם ללא גורם זה, גם ללא תיאור דרמטי של מצוקת האדם שרוצה להפר בשבת, ההפרה אמורה להיות מותרת בשבת כיוון שהיא מצווה. לעומתו, הראשונים האחרים⁷ שמדגישים את גורם לחץ הזמן, סבורים שהפרת נדר אסורה בשבת ברמה העקרונית והדבר מותר רק עקב הנסיבות המקילות של לחץ הזמן להפר, ולכן הם מדגישים את ההכרחיות שבדבר.⁸

ג. "שאם חשיכה ולא הפר אינו יכול להפר"

כפי שהזכרנו בראשית דברינו, רוב הראשונים לא הלכו בדרך הרמב"ם והם מזכירים במפורש אך ורק את גורם החמצת השעה כדי להצדיק הפרת נדר גם כשאין צורך בשבת. זו דרכם של התוספתא ושני התלמודים, ויש לדון באופי ההצדקה הזאת. אפשר להבין שחז"ל השתמשו בסיבה של החמצת השעה רק כגורם ומניע ליצירת ההיתר להפר בשבת. לחלופין, אפשר לטעון שהגורם זה תופס מקום מרכזי יותר בהיתר להפר בשבת, והוא משפיע גם על גדרי הדין.

כפי שציינו בהסבר שיטת הרמב"ם, גורם לחץ הזמן שופך אור שלילי על הפרת הנדר בשבת שלא לצורך שבת, ומראה שברובד העקרוני הפרה כזאת אמורה הייתה להיאסר. ככל שגורם לחץ הזמן מהווה חלק דומיננטי בתוכן הדין של הפרה בשבת, מסתבר יותר להבין שהפרה בשבת מציגה בעיה עקרונית. מאידך גיסא, אם נראה בתוך דברי הראשונים והאחרונים שגורם לחץ הזמן נעדר או מפחית מחשיבותו, השאלה נשארת פתוחה, כך

7 כפי שנראה בהמשך, גם בתוך מחנה גדול זה של ראשונים, קיים פיצול בין אלו שסוברים שההפרה מציגה בעיה עקרונית בשבת לאלו שסוברים שהיא מציגה בעיה טכנית בלבד.

8 הגמרא בנדרים (עז): מביאה ברייתא שקובעת שהמיפר חייב לשנות את לשונו כשמיפר בשבת, וז"ל: "לא יאמר אדם לאשתו בשבת מופר ליכי בטיל ליכי, כדרך שאומר לה בחול, אלא אומר לה טלי ואכלי טלי ושתי, והנדר בטל מאליו. א"ר יוחנן: וצריך שיבטל בלבו".

הרמב"ם מביא באופן מפתיע הלכה זו בהלכות נדרים (פ"ג ה"ח) ולא בהלכות שבת. ניתן לדייק שהרמב"ם רצה להימנע מתפיסה שקיימת בעיה מהותית בהפרה בשבת, תפיסה שהיתה מתקבלת אם דין השינוי בלשון ההפרה היה מופיע בהלכות שבת. אכן, בהלכות שבת מסמין הרמב"ם את היתר הפרת נדרים בשבת (פכ"ד ה"ו) לאחר דין "ודבר דבר" (ה"ד). על אף שהרמב"ם לא הזכיר בהלכות שבת את ההקפדה על לשון ההפרה מדין "ודבר דבר", הדבר נרמז מתוך ההקשר.

מאידך, ניתן לטעון כי אם מדובר בדין כללי בהלכות שבת הנגזר מ"ודבר דבר" ודורש להקפיד על צורת הדיבור בשבת, הלכה זו אמורה הייתה להופיע בהלכות שבת. דווקא אם מדובר בהלכה הנגזרת מאופייה הספציפי של הפרת נדרים בשבת עליה להופיע בהלכות נדרים, וצ"ע בכך.

שאפשר להבין שהפרה בשבת מהווה בעיה טכנית בלבד.⁹ גישה מעין זו שמתחשבת פחות בגורם החמצת השעה בפרטי הפרטים של ההלכה למעשה, דומה מאד להבנתנו בשיטת הרמב"ם שלפיה גורם לחץ הזמן תופס מקום שולי בהיתר הפרת נדרים בשבת. לכן, ייתכן שגם בתוך המחנה הגדול של הראשונים שמתייחסים לגורם לחץ הזמן, נמצא שחלק יסכימו עם ההנחה שתופעת ההפרה בשבת אינה מציגה בעיה עקרונית להלכות שבת.

ד. הקשר בין הפרה כשיש צורך שבת להפרה כשאין צורך שבת

הגישות שהזכרנו בהבנת גורם מצוקת המיפר כנימוק להיתר ההפרה בשבת גם בלא צורך שבת, מוצאות את מקומן בדברי המפרשים השונים לגבי הקשר בין אופני ההיתר להפר בשבת – לצורך שבת ושלא לצורך שבת. אף שלהלכה מפירים נדרים לצורך ושלא לצורך שבת, יש לבחון את הקשר בין שני האופנים האלו. כפי שראינו במשנה, קיים הבדל גדול בין הנדרים אם משתמשים במסלול ההתרה – התרה לצורך מותרת ושלא לצורך אסורה. האם לגבי הפרת נדרים בשבת יש שני דינים שונים של לצורך שבת ושל שלא לצורך שבת, ששניהם מותרים מסיבות שונות, או, לחלופין, יש כאן דין מאוחד?

ביחס לתוספתא בשבת שקובעת ש"נדרי שבת מפירין אותן בשבת שאם חשיכה ולא הפר אינו יכול להפר", מפרש בעל המנחת בכורים (שם, ד"ה אינו יכול להפר): "אינו יכול להפר. דכתיב ביום שמעו והוה לצורך". לדעתו, אפשר להגדיר הפרה שלא לצורך שבת כצורך שבת מכיוון שהיא מוכרחה להתבצע ביום השבת. לא קיים הבדל עקרוני בין הפרה והתרה לעניין הדין בשבת, למרות שלמעשה התרה מותרת רק כשהיא לצורך שבת. גם ביחס להפרה, ההיתר קיים רק כשהדבר הוא לצורך, אבל למעשה, תמיד יש 'צורך' כיוון שאנו פוסקים להלכה שאפשרות הפרת הנדר מסתלקת בתום השבת. ייתכן שהבנה זאת מוצאת סימוכין מניסוחה של המשנה הנ"ל, שהרי המשנה לא מציינת במפורש שמותר להפר רק נדרים שאינם לצורך שבת, אלא "מפירין נדרים בשבת". כיוון שהדבר לא מפורש במשנה, האמוראים בגמרא בשבת (שם) ובנדריים (שם) מצאו מקום לדון בהרחבה אם באמת מותר להפר נדרים שאינם לצורך שבת.

9 נפקא מינה נוספת בין שתי גישות אלה תהיה במצבים הנדירים שבהם אין לחץ על המיפר להפר דווקא בשבת. לפי הגישה השנייה ההפרה תהיה אסורה במקרים אלו, ואילו לפי הגישה הראשונה מסתבר שהיא עדיין תהיה מותרת. נדון בכך בהמשך.

ההסבר שקובע שהגורם של הסתלקות האפשרות להפר במוצ"ש הופך את ההפרה לצורך שבת ממש, מופיע גם בין דברי הראשונים. הרשב"א בפירושו על הסוגיא בשבת מסביר מדוע לפי מאן דאמר שהפרת הנדר מעת לעת אסור להפר נדר שלא לצורך שבת, וז"ל:

כלומר ואם לא יפר בשבת עדין לא אבד את זכותו שהרי יכול להפר למחר עד מעת לעת, והלכך לאו צורך שבת הוא (קנז. ד"ה אבל שלא לצורך).

אפשר לדייק מדבריו, שלפי השיטה החולקת שסוברת שמפירים נדרים רק עד חשיכה, הפרת נדר שלא לצורך שבת מוגדרת על פי דין כצורך שבת. הרשב"א מסביר כך במפורש בתשובה:

דע שכך שנינו במסכת שבת בפ' אחרון מפירין נדרים בשבת ונשאלין לנדרים שהם לצורך השבת לפי שאין הבעל יכול להפר אלא ביום שמעו והלכך אם לא יפיר אותו היום לא יוכל להפר לעולם והוה ליה כצורך היום (ח"ז סימן תמז).

נימוקו של הרשב"א שדבר שהאדם יפסיד אם יחכה עד מוצ"ש נקרא צורך שבת, אינו מופיע בדברי ראשונים אחרים כמו הרמב"ן, רבו של הרשב"א. הרמב"ן בפירושו למסכת שבת מסביר מדוע האפשרות להפר נדר בשבת שלא לצורך תלויה במחלוקת התנאים המוזכרת לעיל, וז"ל:

ואם הפרת נדרים כל היום, אין לך כל נדר שאין הפרתה שעה עוברת בשבת, ואם כן אפילו שלא לצורך מפירין (קנז. ד"ה כך הוא הגירסא).

וכן מפרש הר"ן בחידושו על מסכת שבת:

מפר עד שלא תחשך... וכיון שכך הפרת נדרים אפי' שלא לצורך דאי לא מפר בשבת תו לא מצי מפר (שם ד"ה נדרה עם חשכה).

וכך גם כן מפרש המאירי בשבת (קנז. סוד"ה המשנה השלישית). ומובא מבית מדרשו של רש"י בספר האורה:

מפירין נדרים בשבת ונשאלין לנדרים אם הם לצורך השבת, ושלא לצורך השבת מפירין אבל אין נשאלין (ח"א סימן סא).

ראשונים אלו מסבירים, כפי שמשמע מפשטות דברי הגמרא, שגורם לחץ הזמן מביא להיתר עצמאי להפר נדרים שאינם לצורך השבת. הם לא הרגישו צורך "להסתיר" את העובדה שההיתר להפר מתפשט גם למצבים שאין בהם צורך שבת, ולכן לא הגדירו את המצב של הפרת נדר כשאיין צורך שבת כ"צורך שבת".

לכאורה, שיטתם של הרשב"א והמנחת בכורים, שדוגלת ברעיון שמצב של החמצת הזדמנות אז דבר שהוא לא לצורך שבת הופך להיות צורך שבת, תמוהה ביותר. אפשר

לטעון שגורם לחץ הזמן מגדיר את ההפרה כדבר נייטרלי, שמסתבר שגם הוא מותר בשבת¹⁰, אבל לטעון שיש צורך שבת פוזיטיבי זו טענה אחרת לגמרי, שלכאורה אינה מסתברת. אפשר להציע בשביל הרשב"א והמנחת בכורים, שהם טענו כך משום הרגשת אי-נוחות מסוימת ביחס להיתר הפרת נדרים בשבת כשאינן צורך שבת, ולכן טענו שחז"ל העניקו לנדר שאין בו צורך שבת סטטוס וחלות שם של צורך שבת מעיקר הדין; חז"ל תקנו שהפרת כל הנדרים מותרת בשבת כי לכל מצב של הפרת נדר יש זהות של צורך שבת. משמע, שלו היה מצב שבו ההפרה לא הייתה לצורך שבת, הרי שלדברי ראשונים אלו היינו אמורים לאסור את ההפרה. כל זה בניגוד לדברי שאר המפרשים, שמשתמע מדבריהם שחז"ל התירו הפרה גם בלי מאמץ להפוך את כל המצבים של הפרת נדר ל"צורך שבת" צרוף.

אפשר להסיק מהבדל לשוני זה שתי שיטות שונות לחלוטין לגבי המעמד של הפרה בנוגע להלכות שבת. אי הנוחות של הרשב"א ודעימיה כלפי התופעה של היתר להפר כשאינן צורך שבת צרוף נובעת מההבנה שההפרה אמורה להיות אסורה בשבת באופן עקרוני. לגבי הראשונים האחרים המתיישבים עם העובדה שחז"ל התירו הפרה גם במצב שאין בו צורך שבת, אפשר להציע שהם מבינים שהבעייתיות של הפרה בשבת היא רק טכנית בעלמא, כמו שדייקנו ברמב"ם, ולכן אנו לא מקבלים את הרושם שדעתם אינה נוחה מהתפשטות ההיתר למצבים שאין בהם צורך שבת.

ה. הסבר המחלוקת אם קיימת בעיה עקרונית בהפרה בשבת כשאינן צורך בשבת: הפרת נדר כמעשה ספונטני או מחושב

ראינו שלמרות שלכולי עלמא מותר להפר נדרים בשבת גם כשאינן צורך שבת, קיימת אצל חלק ניכר ממפרשי הסוגיא אי-נוחות מסוימת לגבי ההיתר להפר שלא לצורך שבת. הצענו שלפי שיטות אלה קיימת סתירה מסוימת בין דיני שבת והפרת הנדר, ובמיוחד כשהיא אינה לצורך שבת. מאידך גיסא, ראינו קבוצה גדולה של ראשונים שאינם מסתירים את העובדה שחז"ל התירו את ההפרה שהיא לא לצורך שבת, והצענו שלפי שיטות אלה אין סתירה יסודית בין התופעות של הפרת הנדר ודיני שבת. ראינו שהרמב"ם פיתח רעיון זה

10 כך טוען המהרש"ג בתשובתו בנוגע לאיסור הכנה משבת לחול (אורח חיים ח"א סימן סא). אין איסור הכנה משבת לחול כאשר כרוך בהמתנה למוצ"ש הפסד, מכיוון שלא אסרו להכין משבת לחול במקום הפסד. הוא מביא ראיה לכך מההיתר להפר נדרים בשבת בלי צורך שבת.

אף יותר בזה שהוא מדגיש שהפרת הנדר מותרת בשבת מפני שהיא מצווה ולא מפני הגורם של לחץ הזמן להפר לפני צאת השבת.

ייתכן שמאחורי מחלוקת זו עומדות שתי גישות יסודיות שונות לחלוטין לגבי אופי הפרת נדרים בכלל. אפשר להבין שאותן הדעות שרואות סתירה יסודית בין הפרת הנדר ודיני שבת סוברות שההפרה מהווה מעשה משפטי-פורמלי של עקירת הנדר מעיקרו, ומעשה כזה שהוא כל כך יצירתי ומשפטי לכאורה אינו מתאים לאופי היום. מאידך גיסא, אפשר להציע שאותן הדעות שאינן רואות סתירה בין הפרה לדיני שבת מבינות שההפרה מהווה גילוי דעת בעלמא שהמיפר אינו רוצה בקיום הנדר, והנדר בטל ממילא.

אם ההפרה פועלת רק בתור גילוי דעת, מסתבר להניח שלא קיימת בעיה עקרונית להפר בשבת, אלא שיש בהפרה בשבת בעיה טכנית, כגון דיבור של חול וכדומה. מאידך גיסא, לפי הגישה הראשונה יש יותר חידוש בזה שהתירו חז"ל את ההפרה בשבת, ובמיוחד ההפרה שהיא לא לצורך שבת.¹¹

ייתכן שההבחנה בין שתי הגישות האלה בהבנת אופי ההפרה מושרשת במחלוקת התנאים שנמצאת בברייתא שבה פתחנו את דיוננו. התנאים נחלקו אם ההפרה מעת לעת או עד חשיכה, ובהסבר מחלוקת זו אפשר להתקשר לשתי הגישות העקרוניות שהצענו בהבנת אופי הפרת הנדרים.

אפשר להבחין בהבדל העקרוני בין שתי השיטות האלה כשנתמקד במקרה קיצוני אחד של שמיעת נדר: כשבעל או אב שמע על נדר מסוים סמוך מאד לחשיכה. לפי שיטת רבנן יש לאב או לבעל רגעים בודדים להחליט איך לטפל בנדר זה שכעת שמע עליו – אם להפר, לקיים, או לשתוק; מאידך גיסא, לשיטת אותו הזוג, השומע תמיד יכול לחכות כ"ד שעות כדי להחליט, וברור שגם במקרה זה. עצם העובדה ששיטת רבנן – לפיה מפירים רק עד חשיכה – מאפשרת תרחיש כזה, שמעניק למיפר פתח כל כך צר כדי להפר, אומרת דרשני.¹²

אפשר להציע שלפי רבנן הסיבה שלפעמים ההלכה נותנת למיפר רגעים בודדים כדי להחליט היא מפני שגם מעיקר הדין אין מקום להחלטות כבדות וארוכות בעניין הפרת הנדר מפני שההפרה אמורה להיות ספונטנית. התרחיש של שמיעת הנדר בסוף היום אינו

11 הרמב"ם בהלכות שבת (פכ"ג הי"ד) פוסק שאסור לדון בשבת על בסיס הגמרא בביצה (לו: ואילך) שממקת זאת "שמא יכתוב". המכנה המשותף הפשוט לכלל האיסורים שמופיעים ברמב"ם שם הוא מעשה משפטי-פורמלי שאינו מתאים לשבת, ועיין שם במגיד משנה.

12 מסברא, כיוון שהפרת נדרים משויכת לעולם ההפלאה, היינו מצפים שהתורה תאפשר ואף תחייב רצינות ושיקול דעת משמעותיים, ולא פעולה חפוזה.

מצב יוצא מן הכלל ברמה העקרונית, והוא משקף את מגמת הדין כולו. הדים לגישה זו נמצאים בדברי הרמב"ן במשפט החרם כשהוא טוען שהפרה בעיקרו אמורה להיות מיידית. הרמב"ן מסיק שבמקרה של נודר על דעת חברו, החבר צריך להחליט מיד כששומע על הנדר אם ברצונו לשלול את הנדר, וז"ל:

כל האומר ע"ד פלוני אני נשבע, אם הפר אותו האיש מופר ואם הקים הוקם כדין הבעל, ודוקא כשהפר מיד בשעת שמיעה, אבל אם שתק, הוקם הנדר מיד. ואף על פי שנתנה תורה זמן לבעל בשתיקה אותו היום, גזירת הכתוב הוא ליתן לו זמן להמלך בעצמו משום שלום הבית, ואין הדין הזה נוהג באחרים... זהו דין האמת ומשפט שלום.

משתמע מהרמב"ן שגם הפרת נדרי אישה ובת אמורה להיות מיידית, כיוון שהוא תולה את הדין שאפשר להפר עד חשיכה בגורם של שלום בית. לכאורה, זהו גורם טכני וחיצוני לאופי הפרת הנדר, משום שהוא לא תמיד קיים ביחס להפרה, כמו במצב של שמיעה סמוך לחשיכה. העובדה שברוב המקרים גם לשיטת רבנן יש פתח משמעותי לבעל (או לאב)¹³ כדי להחליט, אינה גורעת מהעיקרון שהפרה ביסודה היא ענין של רגעים בודדים גם אצל בעל ואב.

בהסבר דעת רבנן שההפרה אמורה להיות ספונטנית אפשר לטעון שההפרה מהווה גילוי דעת בעלמא. התורה נתנה רשות לשני בני האדם, האב ובעל, המכירים במידה רבה ובאופן אינטואיטיבי ומידי את מצבה של האישה הנודרת, להחליט אם הנדר שנדרה מתאים לה או לא.¹⁴ ההחלטה של האב או הבעל אמורה להיות מיידית, וכתוצאה מהבנתו

13 אפשר להניח כדבר פשוט שהרמב"ן כיוון את דבריו גם לגבי אב המיפר נדרי בתו. מכל מקום יש מקום להרהר אם אפשר לחלק בין הפרת האב להפרת הבעל בשאלתנו העקרונית. אפרירית, אפשר להציע שהפרת האב היא זכות שמקבל מן התורה להיות הבעלים על נדרי בתו, ומאידך, הפרת הבעל נובעת מגורמים יותר מעשיים. הרב רייכמן מביא (בספר רשימות שיעורים לשבועות ונדריים חלק ב', עמ' רעז-ח) שהגרי"ד זצ"ל הסביר כך את שיטת הרמב"ם (בהלכות נדרים, פ"ב ה"א) שאב מיפר כל נדרי בתו ושהגבלה של נדרי עינוי נפש ובינו לבניה מכוונת רק להפרת הבעל.

מעניין שרש"י בסוגיא בשבת (ד"ה מפירין) והר"ן בנדריים (ד"ה מפירין) מפרשים שההיתר של המשנה להפר נדרים בשבת מדבר על הפרת בעל לאשתו. השולחן ערוך באורח חיים (סימן שמא) הביא אף הוא רק את הדוגמה של הפרת בעל לאשתו, והמשנה ברורה שם (ס"ק ג) ראה צורך להוסיף שהוא הדין לגבי אב ובתו. גם אם למעשה אין שיטות אלה מחלקות בין הפרת האב להפרת הבעל לגבי הדין בשבת, אולי בחרו בדוגמה של הפרת הבעל דווקא מכיוון שאצל הפרת הבעל, הפן הספונטני של ההפרה יותר בולט, ולכן אפשר להצדיק בכך את דין המשנה שהפרת כל הנדרים מותרת בשבת.

14 לא מדובר בזכות מסוימת שמקבלים האב והבעל ביחס לאישה, אלא באחריות לדאוג לטובת האישה שנדרה לא יביאו לידי מכשול הלכתי או מתח משפחתי. לו היה מדובר פה בזכות

האינטואיטיבית לגבי שייכות אותו נדר לאותה אישה. ייתכן גם לומר שעל המיפר לסמוך יותר על הרגשות הטבעיים שלו ולא על תבונות שכלו.¹⁵ ההפרה אמורה לפעול כדיבור גילי בין אב לבתו או בין איש לאשתו, גילוי דעתו של המפר שאינו רוצה בנדר. משום כך ההלכה מאפשרת ואולי אף מעדיפה מצב שבו יש לאב או לבעל רגעים בודדים להפר. מובן מאליו מדוע לאותה שיטה מותר להפר נדרים בשבת גם כשאין צורך שבת, שהרי מדובר בסך הכל בתקשורת פשוטה בין המפר לנודרת.¹⁶

ייתכן שרבי יוסי ברבי יהודה ורבי אלעזר ברבי שמעון לא יסכימו לרעיון זה, שהרי הם סוברים שההפרה האידיאלית מאפשרת לאב או לבעל פתח רחב של זמן כדי להחליט איך לטפל בנדר, ולכן קבעו מסמרות הלכתיות כדי להבטיח שבכל מצב של שמיעת נדר תהיה הזדמנות של כ"ד שעות כדי להפר. לדעתם, התורה זיכתה לאב ובעל לבחון את יתרונות וחסרונות הנדר, תפקיד משפטי שדורש עיון וחקירה בנדר האישה.¹⁷ התורה העניקה לשני בני אדם אלו הזכות להיות הבעלים על נדרי אישה, ולכן אפשרה להם זמן מספיק כדי לבדוק את נדר האישה וגם את זיקתם לנדר. ההפרה אינה סתם תקשורת פשוטה בין בעל לאשתו ובין אב לבתו אלא היא תהליך משפטי-פורמלי. לא מדובר בגילוי דעת גרידא אלא

מסוימת, היה צפוי שהתורה תיתן להם פרק זמן משמעותי או לפחות זמן אחד וקבוע כמו כ"ד שעות כדי לממש את זכותם. הפרת הנדר אינה מתמקדת בזכותו של המפר אלא בטובתו של האישה.

15 כך אפשר להבין את פירוש הרס"ג על התורה (במדבר ל', ו) למילים "הֲנִיא אֲבִיָּה אֶתָּה", שבהן משתמשת התורה כדי לתאר את הפרת האב. רס"ג מפרש שהמובן של הביטוי "הניא" מרמז שהאב הפר משום נימה של כעס שעלתה בלבו מחמת הנדר: "הניא – גערה של מחאה". אם כן, התורה עצמה מתארת את ההפרה כדבר רגשי וטבעי. תודה לרב איל ליפשיץ על ההפניה.

16 עוד ביטוי לטבעיות ולספונטניות שמצופים מהפרת הנדר נמצא בהסבר רב יהודאי גאון, שמואב בספר האשכול (מהדורת אלבק, הלכות הקדש ונדרים), להישרדותו של המוסד של הפרת נדרים גם בתקופות שבאו אחרי תקופת האמוראים, וז"ל: "אבל מר רב יהודאי החמיר ואמר אין בנו מי שיוודע להתיר נדרים ושבועות... אלא לדבר מצוה... ודוקא בהתרת חכם החמירו, אבל בהפרת בעל לא החמירו דבעל מיפר ביום שמעו בין נדר בין שבועה". טעם ההבחנה בין הפרה להתרה אינו מפורש, אך ייתכן שיסוד הדבר הוא שקיים פער מהותי בנוגע לדרך היתר הנדר. תהליך ההפרה והלכותיה אינם מסובכים ואיננו זקוקים לבן אדם שמסוגל לעקור הרים כדי להפר נדר; ההפרה היא פעולה טבעית ואינטואיטיבית ולכן שייכת בכל הדורות. העובדה שהוא מביא את הפסוק שממנו למדו רבנן שההפרה היא עד חשיכה כדי להסביר את הרעיון שהוא מעלה לגבי הפרה, מבסס עוד יותר את הטענה שהעלינו שהדין הפרת נדר עד חשיכה משקף את אופי הדין כתופעה טבעית וספונטנית.

17 לפי זה, האישה נמצאת פחות בתמונה, והמוקד העיקרי אצל המיפר הוא הנדר, ואולי אף הרצון שלו. אפשר לדייק כך, ששיטת אותו הזוג דווקא רואה שההפרה היא זכות שהעניקה התורה לאב ולבעל, בהסבר הרשב"א בשבת (קנז. ד"ה אבל שלא לצורך) מדוע לפי שיטת אותו הזוג שהפרה מעת לעת ההפרה שלא לצורך שבת אסורה בשבת: "כלומר ואם לא יפר בשבת עדין לא אבד את זכותו שהרי יכול להפר למחר עד מעת לעת, והלכך לאו צורך שבת הוא". דווקא לפי אותה השיטה, מוקד ההפרה הוא יותר רצון המיפר, ופחות טובת האישה.

במעשה מתוכנן של עקירת הנדר, ולכאורה תהיה התנגשות מסוימת בין הפרה לדרישה לשבות בשבת. ברור שלפי הגישה הזאת שרואה את ההפרה כפעולה משפטית, המכנה המשותף בין הפרת נדר להתרת נדר בולט יותר. כעת מובנת מאליה טענת הגמרא שלפי רבי יוסי ברבי יהודה ורבי אלעזר ברבי שמעון אין הבדל בין הפרה בשבת והתרה בשבת – שתיהן מותרות רק לצורך שבת ולא שלא לצורך.¹⁸

ו. נפקא מינה: האם ראוי להימנע מהפרת נדר כשלא יפספס

ייתכן ששאלת הסטטוס של היתר הפרת נדרים בשבת משפיעה על היקף ההיתר. דהיינו, אם יש סתירה מסוימת בין הפרה ושבת, היינו מצפים שתהיה הגבלה מסוימת ביישום ההיתר. מאידך גיסא, אם גם מראש לא הייתה בעיה עקרונית אצל הפרה בשבת, נצפה שאפשר ליישם את ההיתר בצורה מקיפה. האחרונים דנו בשאלת ההיתר להפר נדר שלא לצורך שבת במקרים הנדירים שבהם שתיקת האב או הבעל אינה מעלה ואינה מורידה. המשנה ברורה פוסק שעדיף לא להודיע לאב ובעל על נדרי אישה ובת בשבת, אלא אם כן הנדר נוגע בצרכי שבת, כדי למנוע מצב של הפרה בשבת שהיא לא לצורך שבת. למרות שלכ"ע יש ביד אב או בעל ששומע על נדר כזה בשבת היתר גמור להפר, עדיף לא להכניס אותו למצב כזה. המשנה ברורה גם אוסר להפר נדר בלי צורך שבת כשנדר האישה בכל מקרה יהיה בטל במוצ"ש, כגון שהאישה התנתה שהנדר שלה יחול רק עד מוצ"ש. בעיני המשנה ברורה שתי חומרות האלו הם דברים פשוטים, וז"ל:

ופשוט דאם הבעל אינו יודע עדיין מנדרי אשתו והוא שלא לצורך שבת יותר טוב שלא להודיע לו בשבת עד אחר השבת כדי שלא יצטרך להפר בשבת ביום השמיעה וה"ה אם נדרה לזמן והזמן כלה בשבת אין רשאי להפר היכא שהדבר אינו לצורך שבת כיון דלמחר שריא למה יעשה דבר שלא לצורך היום ודמיא לשאלת נדרים שאסור להתיר היכא שהדבר אינו לצורך שבת. (שמא ס"ק ג.)

18 לא נדון כאן בסוגיא של התרת נדרים בשבת, אבל מספיק לציין שקיימות שלוש אפשרויות לגבי אופי הבעיה בהתרת נדר בשבת בלי צורך שבת, שהם טירחא בשבת, ממצוא חפצין בשבת, ואף מיחזי כדינא בשבת. עיין בר"ן בסוגיא בנדריים (עז. ד"ה או דלמא) וברש"ש (שם) שדן בשתי הדעות בר"ן, בלבוש באורח חיים (סימן שמא) ובירורה דעה (רכת, ג), בשער הציון (שם ס"ק א-ב) ובפרי מגדים (משבצות זהב על אורח חיים סימן שמא). בכל אופן, ברור שאם נטעון שהפרה היא דבר מחושב ולא ספונטני אז הדמיון להתרה יותר בולט. עיין באנציקלופדיה תלמודית (כרך ג', ערך הפרה, טור קלח) שמניח כדבר פשוט שהטעמים של ממצוא חפצין וטירחא, שהעלה הלבוש לגבי התרה שלא לצורך, שייכים בהפרה, לפי שיטת יוסי ברבי יהודה ורבי אלעזר ברבי שמעון, בדיוק כמו שהם שייכים אצל התרה לכלי עלמא.

הגרשז"א משיג על שתי חומרותיו של המשנה ברורה וטוען שיתכן שחכמים לא חילקו בדבריהם וכשפסקו שמותר להפר נדר גם בלי צורך שבת הם התירו את הדבר לגמרי, וז"ל בספר מנחת שלמה על מסכת נדרים:

ולענ"ד אין זה ברור כי יתכן דלדידן כבר לא גזרו כלל איסור להפר בשבת כיון שבדרך כלל השעה עוברת (עז. ד"ה ר"ן ד"ה מפירין נדרים בשבת).
הגרשז"א גם מסביר את סברת המשנה ברורה ודעימיה, וז"ל:
וכפי הנראה שהם פירשו כפשוטו דשפיר איכא איסור הפרה והותר רק מפני שבמוצאי שבת כבר לא יוכל להפר.

למרות שהוא מודה להמשנה ברורה ודעימיה שדרכם היא פשטות הסוגיא, הגרשז"א נוקט לעצמו דרך אחרת בסוגיא וסובר שהפרת נדר בשבת הותרה לגמרי על ידי חז"ל. אפשר לתלות המחלוקת הזאת בשאלתנו אם הבעיה אצל ההפרה בשבת היא עקרונית, משום שיש בהפרה משום מעשה משפטי-פורמלי, או שהיא רק טכנית, מכיוון שההפרה היא גילוי דעת בעלמא. מסתבר שהמשנה ברורה נקט בדרך הראשונה, ולכן חשש ממצב שנגרם להפרה מיותרת בשבת. כמו כן, אפשר להניח שהגרשז"א נקט בדרך השניה בהבנת אופי הפרת נדרים, מכיוון שהוא מבין שההיתר להפר בשבת הוא היתר גמור.¹⁹

ז. נפקא מינה: התרת חרמי ציבור בשבת כשיש לחץ זמן

ייתכן מצב שבו גישת המשנה ברורה תוביל לידי קולא וגישת הגרשז"א לידי חומרא, וזה בשאלת הלגיטימיות להרחיב את ההצדקה של לחץ הזמן לתחומים אחרים בעולם ההפלאה בהם קיים מצב זה. אפריורית, גישת המשנה ברורה תקל מכיוון שהיא מבוססת על הסברא שהיתר חז"ל להפר בשבת נאמר אך ורק בשביל מצבים שבהם ההיתר נחוץ, דהיינו, רק כשיש חשש של החמצת השעה. ולכאורה סברא כזאת רלוונטית גם בשאר תחומי עולם ההפלאה כגון חרמים וכדומה. לפי סברת הגרשז"א השאלה פתוחה לגבי תחומים אחרים כי לפיה הגורם של החמצת השעה פחות מרכזי ומדובר בהיתר ספציפי לגבי הפרה.

19 הגרשז"א אויערבך (שם, ד"ה יש להסתפק), בהתאם לשיטתו המורחבת לגבי היקף ואופי ההיתר להפר כל הנדרים בשבת, מציע שלפי שיטת ר' אליעזר (שנדחתה להלכה), שאדם יכול להפר נדרי אשתו גם לפני שנדרה, מותר לעשות הפרה כזאת גם כן בשבת, וז"ל: "ונראה פשוט דמותר משום שמרויח גם לענין שבת עצמו, אך ייתכן שמותר אפילו אם יאמר בפירוש שמפר נדרים שתידור ממוצאי שבת ואילך".

באחת מתשובותיו משתמש הרשב"א ביסוד של לחץ זמן שנמצא לגבי הפרה, כדי להצדיק את מנהגה של קהילה מסוימת להתיר חרמי ציבור בשבת, וז"ל:

והילכך בחרמי צבור נראין שרשאין לעשות כן שכך נהגו ומנהגן של ישראל תורה הוא ואולי יש להם על מה שיסמוכו לפי שאין כנופיא אלא בשבת ואולי אם לא יתירו בשבת לא יתקבצו ביום אחר ונמצא שאין לו היתר לעולם ועל זה סמכו להתיר אפי' בשבת כעין הפרת נדרים וכו' מאי קאמר מן הטעם הזה שאם יעבור השבת שוב לא יוכל להפיר (ח"ד סימן תמז).

הרשב"א אינו רואה שום בעיה להרחיב מצד הסברה את דין הפרת נדרים בשבת לדין של התרת חרמים, משום שבשני המקומות יש הכרחיות להפר או להתיר בשבת דווקא, וזאת בהתאם לדרכו של המשנה ברורה בסוגיא.²⁰ דין זה של הרשב"א נפסק להלכה בשו"ע.²¹ הרמ"א מביא גם הוא היתר זה לדינא, אבל מנמק את סיבת ההיתר באופן אחר מהרשב"א, וז"ל:

הגה: ומותר להתיר חרמי צבור בשבת, אע"פ שאינו לצורך שבת, הואיל והוא יום כנופיא לרבים הוי כעסקי רבים דשרי לדבר במ (אגור) (אורח חיים שו, יב).

הרמ"א פוסק את דברי האגור שמבוססים על הרשב"א, בתוספת נימוק חדש מדיליה.²² לפי הרמ"א, העובדה שהשבת הוא "יום כנופיא לרבים" הופכת את ביצוע ההתרה לצורך רבים,

20 המהרש"ג שהזכרנו בהערה 10 לעיל, מביא את אחת מההוכחות המרכזיות לביסוס טענתו מסוגייתנו, וז"ל: "הרי להדי' דאפי' נדרים שאינן לצורך השבת מ"מ כיוון דאם לא יפר בשבת יפסיד לגמרי כל ההפדה לכן יכול להפר בכל ענין הרי להדי' דבכה"ג לית בי' משום הכנה משבת על החול והוא ראי' נכונה ואלימתא ב"ה".

נראה בעליל שלדעתו אפשר ללמוד מההיתר להפר נדרים בשבת לכל הפעולות שיעשה האדם בשבת שאין בהם משום הכנה! ברור שהרחבת המהרש"ג מקיפה יותר מזה של הרשב"א, שרק יישם את הדין של הפרת נדרים בשבת למושג החרמים, שגם הם כלולים בעולם ההפלאה.

21 עיין אורח חיים שמה, ג וכן יורה דעה רכח, ג.

22 אמנם הרמ"א מציין שמקור דבריו הוא בספר האגור, אך עיון בדברי האגור עצמו מלמד שהוא רק מביא את דברי הרשב"א בלי הוספה משלו. וז"ל האגור בהלכות יום טוב (סימן תרמט), "הרשב"א התיר להתיר חרמים שגזרו הקהל אפי' בשבת אעפ"י שאינן לצורך שבת כיון שהוא זמן כנופיא ולא מתקבצין הקהל אלא ביום השבת. מתשובות הרשב"א סימן ע"ה". לכן, ברור שהנימוק של צרכי רבים הוא חידושו של הרמ"א.

בהמשך ההגה, הרמ"א מוסיף שלמרות שהגורם של צרכי רבים מצדיק התרת חרמים הוא אינו מצדיק יצירת חרמים, וז"ל: "אבל אין מחרימין בשבת כי אם מדבר שהוא לצורך שבת (אגודה פכ"ג)". עצם העובדה שהרמ"א הביא פסק זה, שמשקפת שהיתה לו ה"א אחרת, שוב מוכיחה שהרמ"א אינו מסכים עם סברת הרשב"א שמדמה התרת חרמים של ציבור להפרת נדרים. שהרי פשוט שאי אפשר ללמוד מההיתר להפר נדר שיהיה היתר לייצר חרם; אפשר לדמות הפרת נדר להתרת חרם אך לא ליצירתו.

ומנהג זה להתיר חרמי ציבור בשבת מבוסס על הגורם של צרכי רבים ואינו מבוסס כלל על הדמיון להתיר הפרת נדרים בשבת.

לכאורה דברי הרמ"א תמוהים. למרות שההיתר של הרשב"א מצוטט על ידי כמה פוסקים שקדמו לרמ"א, כמו רבינו ירוחם והאגור,²³ הרמ"א השמיט את נימוק הרשב"א שמדמה התרת חרמים להפרת נדרים, ובחר לעצמו סברא חדשה כדי להצדיק את מנהג הקהילות להתיר חרמי ציבור בשבת.

כדי ליישב את שיטת הרמ"א, אפשר להציע שהוא לא ראה בהיתר להפר נדרים בשבת אפשרות להרחבה ויישום לתחומים אחרים של הלכה. מדובר בהיתר ספציפי ונקודתי שנתנו חז"ל דווקא בתחום של הפרת נדרים, ולכן אין ליישם אותו לתחומים אחרים, כמו חרמי ציבור. כפי שראינו, הגרשז"א אימץ גישה דומה בסוגיא.²⁴

לאור הסבר זה אנו רואים שהרשב"א נאמן לשיטתו. ראינו כבר שבעיני הרשב"א, חז"ל הפכו כל תרחיש של הפרה בשבת לצורך שבת, גם כשבמציאיות הנדר אינו נוגע לצרכי האישה באותו יום. טענו אז שהרשב"א סובר כך משום אי הנוחות שלו לגבי ההיתר, מכיוון שהוא רואה סתירה יסודית בין הפרה ודיני שבת, וכדי להצדיק את ההיתר הוא שידרג את הבסיס ההלכתי שלו בטענה שתמיד יש צורך שבת צרוף להפר נדר.

אותה סתירה בין הפרת נדר ודיני שבת יכול להביא אתה צמצום של ההיתר למצבים שבהם ההיתר נחוץ כיוון שבאמת קיים חשש של החמצת השעה. לכן הרשב"א ובעקבותיו המשנה ברורה דגלו לאורך כל הדרך בכך שהגורם המרכזי להתיר להפר נדרים בשבת הוא לחץ הזמן, היגיון שרלוונטי גם לגבי תחומי ההפלאה האחרים כמו חרמי ציבור.

ח. סיכום

עסקנו באופי והיקף ההיתר להפר נדרים בשבת, במיוחד במצב שאין בהפרה צורך שבת במציאות. מתוך הדיונים בראשונים והאחרונים סביב לנושא זה, ראינו שקיימות שתי גישות עקרוניות ברמת הבעייתיות של הפרת נדר בשבת, וששאלה זו משפיעה על אופי ותוקף ההיתר של חז"ל להפר במקרים שבהם ההפרה אינה נחוצה לאותה השבת. פיתחנו

23 רבנו ירוחם בתולדות אדם נתיב יד חלק ז (עמ' קיג-קי"ד), והאגור בהלכות יום טוב סימן תרמט.

24 לא נתייחס לשאלת האופי של חרמי ציבור בתוך עולם ההפלאה, אבל נציין ששאלה זו בהחלט יכולה להיות רלוונטית למחלוקת זו שבין הרשב"א להרמ"א בטעם ההיתר להתיר חרמי ציבור בשבת. אם נראה קרבה בין חרמי ציבור לנדרים, השוואה בין התחומים אינה תלויה בעוצמת ההיתר להפר בשבת אלא היא תוצאה ישירה מקרבה זו.

את האפשרות ששתי הגישות אלו נובעות מתפיסות שונות לחלוטין לגבי האופי והמגמה של הפרת נדרים בכלל.